

АСПЕКТИ МІГРАЦІЙНИХ РЕАЛІЙ: МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ, АКАДЕМІЧНА МОБІЛЬНІСТЬ

Білокопитов В. В., Білокопитова Н. І.

ВСТУП

Мобільність є сучасною міждисциплінарною парадигмою в соціальних і гуманітарних науках, яка досліджує переміщення людей, ідей і речей, а також наслідки цих рухів. Як зазначає М. Шеллер (Mimi Sheller)¹, у соціально-гуманітарних науках за останні десять років сформувався новий підхід до вивчення мобільності: комплексне дослідження спільного руху людей, об'єктів та інформації. У демографії і антропології мобільність населення вимірюється його міграцією всередині певної популяції².

Проблема освітньої мобільності не є новою, освіта була екстериторіальною ще за часів Античності, але в сучасних українських реаліях відбулися зміни акцентів з гносеологічного на онтологічний та навіть на екзистенційний. Освітня подорож з планованого освітнього проекту підвищення кваліфікації, перетворилася на втечу від війни та вимушену адаптацію до іншого освітнього простору. Одне із основних завдань, що постає перед освітянами, як зберегти власну популяцію молоді, не загубити її за лаштунками європейських освітніх студій, що зробити для того, щоб освітня мобільність не перетворилася на освітню еміграцію³.

Одним із завдань, відповідно до Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки, є підтримка національної та міжнародної академічної мобільності студентів, направлення на навчання до іноземних університетів⁴.

¹ Sheller M. Mobility / Mimi Sheller // sociopedia.isa. 2011. 12 p. URL: <http://www.sagepub.net/isa/resources/pdf/Mobility.pdf>

² Білокопитов В.В., Аналіз міграційних теорій і практик: у пошуках права на свободу. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. № 47 (2023), С. 9–15 URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/47_2023/1.pdf DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.47.1>

³ Радіонова Н., Швидун Л. Освітня мобільність в екстремальних життєвих ситуаціях. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2022. Випуск 44, с. 116-122, DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.13>, http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/44_2022/14.pdf

⁴ Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/opublikovano-strategiyu-rozvitku-vishoyi-osviti-v-ukrayini-na-2022-2032-roki>

За умов призупинення навчального процесу в зоні активних бойових дій та руйнування навчально-дослідницької інфраструктури університетів зростають ризики втрати частини професорсько-викладацького складу та студентства внаслідок вимушеної міграції. Зарубіжні університети відкривають програми, щоб вони могли продовжити навчання. Разом з тим, низка європейських країн, зокрема Польща, Угорщина, Румунія, Німеччина та Чехія, пропонують вигідні умови навчання, а також різні стипендіальні програми у рамках програм тимчасового захисту біженців та академічної мобільності. Окремі закордонні вищі навчальні заклади запропонували можливості продовження навчання студентів з України за спеціальністю. Наприклад: Університет Вітовта Великого у м. Каунасі (Литва), Університет Бухаресту (Румунія), Університет ім. Коменського в Братиславі (Словаччина), Університет Томаша Масарика у Брно (Чехія), Брістольський університет (Велика Британія), Вільний Університет Брюсселя (Бельгія), Німецька академічна ініціатива біженців Альберта Ейнштейна (Німеччина), Університет Західної Богемії (Чехія) та ін. Університети Польщі, Естонії, Литви, Греції та інших країн висловили свою підтримку і готовність надавати її українським студентам, зокрема це стосується продовження навчання, стипендіальних програм, психологічної та фінансової підтримки⁵.

Питання міграції вчених потрібно розглядати через дві вузлі проблеми. По-перше, це академічна мобільність як невід'ємна (і позитивна) складова наукової спільноти сьогодні. По-друге, це академічна міграція, яка однозначно є негативним явищем для науки у країні, з якої виїжджають, у випадку, якщо науковці-емігранти не планують повертатись з набутим закордоном досвідом⁶.

1. Міжнародна співпраця та євроінтеграція наукового сектору

В сучасній економічній теорії в межах теорій ендогенного зростання, людський капітал визначається як одна зі складових стабільного довгострокового зростання (разом з новими технологіями через інновації). Саме тому суспільство повинно акцентувати на формуванні людського капіталу та ефективному його використанні. Збільшенню людського капіталу сприяє не лише якісна освіта на всіх

⁵ Небрат В. В., Курбет О. П., Боднарчук Т. Л. Освітня мобільність в умовах війни: ризики втрати людського потенціалу України. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-29>, <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/719bd767-9abc-41a3-b9f5-2d5a2fc86f52/content>

⁶ Світяшук І, Стадний Є. Академічна міграція. URL: https://cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/050/original/AcademicMigration_CSR.pdf?1404815631

рівнях, а й здатність проводити науково-дослідну роботу безпосередньо на підприємствах. Ромер⁷ припускає, що запас знання фірми зростає пропорційно до витрат фірми на науково-дослідні роботи, в той час як спілловери від такої діяльності збільшують сукупне суспільне знання. Згідно з П.Ромером, за умов стабільної ціни на новітні технології темпи економічного зростання залежать лише від обсягу людського капіталу, зосередженого у сфері отримання нових знань⁸.

З одного боку, фізичне знищення освітньо-наукової інфраструктури на територіях активних бойових дій, з іншого боку, максимально сприятлива міграційна політика європейських урядів по відношенню до українських громадян посилюють ризики втрати нової генерації фахівців, інтелектуального потенціалу України. Означені процеси та ризики обумовлюють необхідність впровадження на державному рівні заходів швидкого реагування та створення умов для збереження і відтворення людського потенціалу соціо-економічного відродження України⁹.

Європейські університети максимально спростили умови участі українських студентів в академічній мобільності. Європейська Комісія в межах Програми Еразмус+ з березня 2022 р. запровадила гнучкі процедури та виняткові заходи щодо отримання грантів на навчальну і академічну (кредитну) мобільність для підтримки українців. Така підтримка дає можливість для короткотермінового навчання/ практики чи стажування/викладання, участі у тренінгах та волонтерських ініціативах за кордоном. Додаткові можливості конкурсу Жан Моне дозволили додатково подати проекти тим закладам вищої освіти, які не змогли то зробити на початку війни. Альянси Європейських університетів отримали можливість долучити українські університети як асоційованих партнерів¹⁰.

⁷ Romer P. Endogeneous Technological Change // *The Journal of Political Economy*. Vol. 98, No.5, Part 2. 1990. p. 71–102

⁸ B.R.Williams, *Science and Technology in Economic Growth*. London: McMillan Press Ltd, 1973. p.41;

⁹ Небрат В. В., Курбет О. П., Боднарчук Т. Л. Освітня мобільність в умовах війни: ризики втрати людського потенціалу України. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-29>, <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/719bd767-9abc-41a3-b9f5-2d5a2fc86f52/content>

¹⁰ Цвид-гром О.П. Міжнародна академічна мобільність в умовах війни, *Актуальні питання інтернаціоналізації вищої освіти в Україні: лінгвістичний, правовий та психолого-педагогічний аспекти* : матеріали IV Міжнародної науковопрактичної онлайн-конференції (Біла Церква, 23–24 березня 2023 р.). Біла Церква: БНАУ, 2023. 176 с. https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/8651/1/Mizhnarodna_akad.pdf

Країнами Європейського Союзу пропонуються також програми для науковців з України, наприклад, Програма Horizon Europe в межах напрямку Marie Skłodowska-Curie Actions. Портал «Європейський дослідницький простір для України» – це площадка, що об'єднує понад 600 центрів, 43 національні портали в державах-членах ЄС та країнах, пов'язаних з Horizon Europe, надає інформаційні та допоміжні послуги українським дослідникам, зокрема, тим дослідникам, які тікають з України. Портал об'єднує ініціативи в кожній країні на рівні ЄС та ініціативи від неурядових груп, спрямований допомогти дослідникам, що постраждали від війни, знайти житло та роботу, сприяє визнанню їхніх дипломів тощо. Інші ініціативи ЄС включають доступ до Science Refugees, існуючої ініціативи EURAXESS, яка забезпечує стажування, неповний робочий день та повний робочий день для біженців, а також доступ до Європейського дослідницького співтовариства та MSCA – Дослідники з групи ризику¹¹.

Незважаючи на приєднання та участь України в європейських програмах (Horizon-2020 та Horizon Europe, COST, EUREKA, EUROSTARS, COSME, Creative Europe, Erasmus +), доступ до їхніх ресурсів і коштів для українських підприємств та організацій вкрай обмежений, це можна побачити на прикладі Рамкової програми ЄС здосліджень та ініновацій «Горизонт 2020» (далі – Рамкова програма). Дані табл. 1 свідчать, що участь України у цій програмі має більше умовний, ніж модернізаційний характер (особливо, якщо порівнювати її результати з іншими країнами)¹².

Визначено, що за п'ять років асоційованої участі у Рамковій програмі «Горизонт 2020» Україна досягла непоганих результатів, посівши 7 місце серед 16 асоційованих країн за загальним рангом участі та обсягом залучених коштів. Водночас темпи інтеграції все ще повільні, а окремі показники свідчать про низький рівень замученості українських організацій та підприємств у Європейський дослідницький простір. Так, Україна підписала 228 грантів, що становить лише 2,90% загальної кількості грантів для асоційованих країн та 0,71% від загальної кількості грантів, підписаних державами-учасницями ЄС.

¹¹ Радіонова Н., Швидун Л. Освітня мобільність в екстремальних життєвих ситуаціях. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2022. Випуск 44. С. 116–122, DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.13> , http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/44_2022/14.pdf

¹² Підоричева Ірина. «Євроінтеграція України у сфері досліджень та інновацій: стан, виклики, заходи прискорення». *Журнал європейської економіки*. вип. 20, вип. 4, Червень 2022. С. 710–31, <http://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1570>.

Відсоток успіху поданих заявок нижчий за середній показник для асоційованих з ЄС країн – 9,22% проти 13,35%¹³.

Таблиця 1

**Результати участі України та країн-членів ЄС
упрограми «Горизонт 2020» станом на 1 вересня 2021 р.**

Показник	Україна	Країни-члени ЄС
Підписано грантів	228 грантів (що складає 2,90% загальної кількості грантів для асоційованих країн)	32332 грантів (що становить 91,84% загальної кількості підписаних грантів за програмою «Горизонт 2020» загалом)
Залучене фінансування на виконання грантів	45,75 млн євро (0,76% загального обсягу фінансування для асоційованих країн)	60,35 млрд євро (90,25% фінансування за програмою «Горизонт 2020»)
Кількість організацій, які подавали заявки на гранти	2838 організацій (3,42% загальної кількості організацій для асоційованих країн)	880981 організацій (87,98% організацій за програмою «Горизонт 2020»)
Кількість організацій, які виконували роботи за грантами	318 організацій (2,38% загальної кількості організацій для асоційованих країн)	153133 організації (88,23% організацій за програмою «Горизонт 2020»)
Відсоток успіху поданих заявок	9,22% (13,35% успіху для асоційованих країн)	11,97% (11,95% за програмою «Горизонт 2020»)

*Джерело:*¹⁴.

У вересні – грудні 2022 року 9 українських ЗВО розпочали виконання 8 проєктів у зазначених програмах із загальним бюджетом 1,4 млн євро. Протягом 2023 року 11 українських ЗВО розпочали реалізацію ще 13 проєктів із загальним бюджетом на їх виконання 3,28 млн євро. Це становить 24% загальної кількості проєктів, виконуваних вітчизняними організаціями... У рамках програми НАТО «Наука заради миру та безпеки» передбачено фінансування 21 проєкту на загальну суму 4 095 тис. грн... 30 березня 2022 року Україна стала 39-м повноправним членом Асоціації COST, яка надає інноваторам і дослідникам можливості для нетворкінгу з метою посилення їхньої

¹³ Підричева Ірина. «Євроінтеграція України у сфері досліджень та інновацій: стан, виклики, заходи прискорення». *Журнал європейської економіки*. вип. 20, вип. 4, Червень 2022. С. 710–31, <http://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1570>.

¹⁴ Там само.

здатності долати наукові, технологічні й суспільні виклики. У 2022 р. призначено 51 українського дослідника до керівних комітетів Дій COST... Істотно розширилися можливості українських освітян і науковців щодо доступу до міжнародних наукометричних баз даних. Так, компанією «Clarivate» забезпечено доступ до Web of Science, компанією «Elsevier» – до Scopus, а також надано безкоштовний доступ до електронних ресурсів у межах проєкту «Research4Life»¹⁵.

2. Академічна мобільність, «відтік мізків» наслідки та перспективи

Академічна мобільність є важливим фактором включення особистості в процеси продуктивної міжособистісної комунікації, в рамках якої відбувається вихід за межі власних культурних та наукових традицій, а особистість долучається до надбань світової культури, розкриваючи свій потенціал в якості члена глобалізованого суспільства. На нашу думку, є підстави висувати тезу, що академічна та наукова діяльність є лише симуляцією, якщо вона позбавлена змістовної комунікації, спрямованої на збагачення особистісних та професійних якостей. Закритість самої особистості, підміна глибинного змісту академічної мобільності лише зовнішніми її проявами не дає змоги розкрити на практиці потужний потенціал такого освітнього феномену, як академічна мобільність¹⁶.

Поняття *академічної мобільності* та міграції є складовими ширших міграційних проблем, які насамперед стосуються «*відтоку мізків*» (“brain drain”). Термін «відтік мізків» є аналогією до руху капіталу, який відбувається в одному напрямку – з країни. Вперше термін вжило Британське королівське товариство, щоб описати відтік науковців до США та Канади у 1950–60-х роках¹⁷.

¹⁵ Освіта і наука України в умовах воєнного стану, інформаційно-аналітичний збірник Київ 2023, <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2023/22.08.2023/Inform-analytic.zbirn-Osvita.v.umovah.voyennogo.stanu-vykl.rozv.povoyen.perspekt.22.08.2023.pdf>

¹⁶ Свириденко Д.Б. Академічна мобільність: відповідь на виклики глобалізації: монографія / Д.Б. Свириденко. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. 279 с., С. 137, <https://fmon.npu.edu.ua/publikatsii-vykladachiv-institutu/svyrydenko-d-b-akademichna-mobilnistvidpovid-na-vyklyky-hlobalizatsii-monohrafiia-k-v-vo-npu-imeni-m-p-drahomanova-2014-279-s>

¹⁷ Світящук І, Стадний Є. Академічна міграція, URL: https://cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/050/original/AcademicMigration_CSR.pdf?1404815631

Потужним регулятором процесів освітньої міграції є інституційне середовище цих процесів на національному і міжнародному рівнях. Інституційне середовище можливо визначити як сукупність нормативно-правових, соціальних, економічних, організаційних інститутів, які регламентують, сприяють або обмежують функціонування й розвиток освітніх міграційних процесів. Академічна мобільність у Європі співпадає з цінностями та пріоритетами міжкультурної комунікації, проголошеними у Європейській культурній конвенції, здійсненням академічної свободи та співробітництва. Прийняття політичних та соціально-економічних документів забезпечує розвиток процесів освітньої міграції з метою забезпечення конкурентоспроможності європейської вищої освіти. Освітній міграції сприяє формування європейського освітнього простору серед країн-учасниць Болонського процесу¹⁸.

До основних напрямів державного регулювання освітньої міграції в Україні слід запропонувати такі¹⁹:

1. Пріоритетна підтримка академічної мобільності в Україні як однієї із найефективніших форм міграційних процесів в освіті. Сприяння її активності на загальнодержавному рівні за рахунок цільового державного замовлення на підготовку фахівців у ВНЗ з інших регіонів України може стати одним із визначальних чинників розвитку національної єдності та формування єдиного гуманітарного простору.

2. Забезпечення збалансованості процесів освітньої еміграції та імміграції з орієнтацією на стимулювання експорту освітніх послуг. Підвищення конкурентних позицій України на міжнародному ринку освітніх послуг шляхом включення провідних національних університетів у світові рейтинги конкурентоспроможності світових навчальних закладів.

3. Освітню міграцію потрібно розглядати як інтенсивний ресурс для розвитку її інноваційного і культурного потенціалів.

4. Запровадження постійного моніторингу процесів освітньої міграції в Україні шляхом дослідження міграційних потоків, напрямів.

5. Міграційна політика повинна включати політику сприяння поверненню мігрантів у країни їх походження; створення банку даних випускників іноземних інститутів; банку вакансій для цієї категорії випускників. Слід зазначити, що в рамках програми ЄС «Солідарність та управління міграційними потоками» був створений Європейський фонд з питань повернення мігрантів на батьківщину, який надає

¹⁸ Bolonskyi protses, navchalna mobilnist i osvithnia mihratsiia. URL: http://biznespro.ua/print_full.php?id=1045.

¹⁹ Освітня міграція в Україні Лариса Беззубко; Крістіна Топчій. *Галицький економічний вісник*. No 4 (65) 2020 https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.04

фінансові ресурси для сприяння добровільному поверненню іноземних осіб, що проживають у країнах-членах Європейського союзу²⁰.

Відтік мізків (англ. *brain drain*) – процес масової еміграції, при якій з країни або регіону від’їжджають фахівці, вчені і кваліфіковані робітники з політичних, економічних, релігійних або інших причин²¹.

«Обмін мізками» позначає двосторонній обмін між країнами, коли відсутнє суттєве викривлення міграції в одну сторону. Традиційно виїзд науковців та інших талановитих громадян для країн-експортерів вважався негативним явищем, звідси і негативні конотації терміну «відтік мізків» ('*brain drain*'). На противагу цьому, країни з браком кваліфікованих професіоналів, зокрема в академічній сфері, були зацікавлені в припливі нових кадрів. Саме через це створювались численні дослідницькі програми та здійснювалися інвестиції, які приваблювали вчених з інших країн (табл. 2)²².

Оцінка рівня відтоку інтелектуалів у міжнародних порівняннях інтерпретується за допомогою Індексу відтоку мізків (*Human flight and brain drain index*). Звичайно, значення відповідного індексу для висхідних країн у більшості випадків є значним (потокі спрямовані від висхідних до розвинутих країн), а індекс розвинутих – є значно меншим, і у цьому випадку частіше йдеться не про відтік (оскільки зустрічні потоки певною мірою можуть врівноважувати один одного), а про обмін знаннями та досвідом. На жаль, Україна за цим ранжуванням розташована по суті у другій (незадовільній) половині списку країн (таблиця «Індекс відтоку мізків») і знаходиться у «компанії» Анголи, Болівії, Пакистану, Перу²³.

Про виклики та можливості відбудови української науки, а також перспективи міжнародної співпраці у воєнний та повоєнний період йшлося під час панельної дискусії між українськими та німецькими науковцями 6 лютого 2022 року в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. До обговорення таких важливих

²⁰ Summaries of EU Legislation: Return Fund (2008-13). URL: http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/free_movement_of_persons_asylum_immigration/114570_en.htm

²¹ Brain drain and the politics of immigration, By Nathalie Baptiste | February 25, 2014, URL: <https://fpif.org/brain-drain-politics-immigration/>

²² Світяшук І, Стадний Є. Академічна міграція, URL: https://cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/050/original/AcademicMigration_CSR.pdf?1404815631

²³ Міграційні прояви та впливи – уроки для України. Аналітична доповідь Травень 2023 р <https://razumkov.org.ua/images/2023/05/09/2023-MATRA-I-KVARTAL-5.pdf>

**Участь України в Програмі ЄС Еразмус+ (2014–2020)²⁴
за напрямом мобільності**

Напрями участі у Програмі ЄС Еразмус+ (2014–2020 рр.)	Кількість реалізованих проєктів	Обсяг грантів ЄС, тис. євро	Участь організацій і ВНЗ України	Кількість учасників з України
КА 1. Академічна мобільність. Міжнародна (кредитна) мобільність.	1 889	54 327	202 ВНЗ у партнерстві з ЄС	11 532 працівників, студентів і аспірантів
КА 1. Академічна мобільність. Міжнародні спільні освітні Програми Еразмус Мундус – стипендії для навчання/ викладання на магістер. і PhD програмах			23 українських інституцій, з них 12 ВНЗ	281, них магістри – 267; PhD студенти – 14
КА 1. Мобільність для Молоді	153 волонтерських проєктів (КА125) з 28 країнами, та 3 346 проєктів мобільності молоді (КА105) з 31 країною.		Волонтерські і громад. організації та 14 українських ВНЗ	17 293 представників молоді та молодіжних працівників отримали фінансування для обміну досвідом

*Джерело:*²⁵

питань долучилися Міністр освіти і науки України Сергій Шкарлет і пані Федеральний Міністр освіти та досліджень Німеччини Бетгіна Штарк-Ватцінгер, ректори провідних закладів вищої освіти України,

²⁴ Україна в Програмі ЄС Еразмус+ 2014–2020 рр. URL: <https://erasmusplus.org.ua/erasmus/novyny-i-baza-proektiv.html>

²⁵ Антонюк Валентина. «Інтеграція вищої освіти України в європейський освітній простір для розвитку людського капіталу». *Журнал європейської економіки*. Вип. 20, вип. 3, Грудень 2021, с. 573–95. <http://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1554>.

Індекс відтоку мізків, 2022 рік

ІНДЕКС ВІДТОКУ МІЗКІВ, 2022 р.*		
	Місце	Оцінка
Австралія	177	0,4
Швеція	176	0,6
Канада	174	0,8
Данія	172	1,0
Сінгапур	167	1,6
Австрія	164	1,7
США	163	1,8
Велика Британія	157	2,4
Південна Корея	143	3,4
Китай	137	3,5
Польща	115	4,6
Україна	81	5,9
Перу	80	5,9
Пакистан	79	5,9
Болівія	78	5,9
Ангола	77	5,9

* Шкала оцінки: 0-10, нижче значення – менший рівень відтоку.

Джерело: Центр Разумкова²⁶

науковці з обох країн. Міністр освіти і науки України Сергій Шкарлет зауважив, що Німеччина була і є нашим надійним стратегічним партнером. Понад тридцятирічну історію співпраці постійно реалізуються науково-дослідні проєкти за пріоритетними для наших країн напрямками. За цей час впроваджено понад 200 спільних проєктів, постійно здійснюється обмін науковцями. Сьогодні українська наука

²⁶ Антонюк Валентина. «Інтеграція вищої освіти України в європейський освітній простір для розвитку людського капіталу». *Журнал європейської економіки*. Вип. 20, вип. 3, Грудень 2021, с. 573–95. <http://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1554>.

зіштовхнулася з колосальними викликами і головним з них, на якому наголошують і наші європейські партнери, є «відтік мізків». Тому Німеччина докладає максимум зусиль для того, аби *дати можливість нашим вченим продовжити свої дослідження як у своїх наукових інституціях, так і безпосередньо на території України, яка перебуває у відносній безпеці*²⁷.

Пані Федеральний Міністр освіти та досліджень Німеччини Беттіна Штарк-Ватцінгер зауважила, що її вразили слова однієї української науковиці: «росія своїм брутальним нападом на Україну знекровлює нас фізично, але ми не маємо допустити того, щоб ця війна знекровила нашу країну інтелектуально»²⁸.

В одному інтерв'ю Президент НАНУ Анатолій Загородній зазначав, що в кризові 1990-ті відбувся відтік значної кількості дослідників в інші сфери діяльності та за кордон, тому сьогодні дуже відчутний брак середнього покоління. За якийсь час наука втратить і співробітників поважного віку, не поповнившись натомість молодими кадрами, для яких науковий фах у нашій країні вкрай непривабливий. Знекровлення української науки набуває катастрофічних масштабів, які межують з питанням про національну безпеку України. Кількість молодих учених в Академії скорочується сьомий рік поспіль. В 2019 році в наукових установах НАН України працювало 2270 молодих вчених, що на 15% менше, ніж у 2018 році. На 5% скоротилася чисельність молодих учених – кандидатів наук. Порівняно з 2013 роком ці показники становлять 32% і 24% відповідно²⁹.

Щодо заохочення молоді залишатися в науці Президент НАНУ Анатолій Загородній надав декілька пропозицій:

По-перше, вкрай важливо на конкурсних засадах створювати молодіжні дослідницькі лабораторії та суттєво збільшувати їхню кількість та обсяги їх фінансування. ... Отриманий грант дає змогу команді з 4-5 осіб мати гідну зарплату та взяти участь у міжнародних конференціях, чи поїхати на стажування.

По-друге, слід надавати молодим науковцям так звані постдок-гранти, тобто гранти на проведення наукових досліджень після захисту кандидатської дисертації.

²⁷ У КНУ обговорили перспективи української вищої освіти у военний та повоєнний періоди (2023) https://knu.ua/news/12614?fbclid=IwAR3cS_vQGUy1PLrTWQuVIACSzhsYTr4blXzShM5yjFFcf--DCIjNvJB0ZTY

²⁸ Там само..

²⁹ Президент НАНУ Анатолій Загородній: Якщо не припинити відтік мізків, наука в Україні помре ще до середини XXI століття, 21 грудня 2020 року, <https://nubip.edu.ua/node/85164>

По-третє, необхідно створити в академічних установах умови для кар'єрного зростання молодих науковців шляхом, зокрема призначати їх на науково-керівні посади.

По-четверте, забезпечувати наукову молодь службовим житлом. Зробити це вдасться лише за державної підтримки. Скажімо, шляхом надання пільгових кредитів на придбання або будівництво житла. І, звичайно, маємо зберегти мережу гуртожитків для аспірантів і молодих співробітників.

Якщо не займатися всім цим зараз, науку навіть не доведеться руйнувати – вона природним чином помре ще до середини XXI століття, а може, й раніше. Просто тому, що не буде відтворюватися кадровий потенціал³⁰.

Звернемо увагу, говорячи про чинники, складові і наслідки міграції, частіше увага зосереджується на країнах, куди направляються люди, які покидають свою батьківщину, а з тим і на генерованих складнощах і вигодах для країни, що приймає. Тут ми вкажемо лише на те, що³¹:

- іммігранти сприяють заповненню важливих ніш як у швидко зростаючих, так і сповільнювальних секторах економіки;

- молоді іммігранти, які складають найбільш численну і мобільну групу, зазвичай є краще освіченими, ніж представники старшого покоління, а тому й легше адаптуються до ринків праці країни, що приймає;

- найчастіше іммігранти на початкових етапах перебування у «новій» країні готові до самого широкого спектра діяльності як можливості «зачепитись» у новій країні³².

Звичайно, відкритість країни до іммігрантів початково вимагає значних ресурсів. Тому фундаментальне питання про те, як максимізувати вигоди чи мінімізувати втрати міграції, як для країн, що приймають, так і для самих мігрантів, потребує складних законодавчих і нормативних узгоджень не лише в рамках окремих країн, а й у контексті співпраці з партнерськими країнами. У т. ч. з огляду на швидке старіння населення у більшості «приймаючих» (розвинутих) країн, зокрема країн ЄС, що збільшує попит на мігрантів, щоб компенсувати дефіцит робочої сили у виокремлених сферах або виходячи

³⁰ Президент НАНУ Анатолій Загородній: Якщо не припинити відтік мізків, наука в Україні помре ще до середини XXI століття, 21 грудня 2020 року, <https://nubip.edu.ua/node/85164>

³¹ Is migration good for the economy? – <https://www.oecd.org/migration/OECD%20Migration%20Policy%20Debates%20Numero%202.pdf>

³² Міграційні прояви та впливи – уроки для України. Аналітична доповідь. Травень 2023 р <https://razumkov.org.ua/images/2023/05/09/2023-MATRA-I-KVARTAL-5.pdf>

з суспільних можливостей і потреб (врізка «Особливість політики до іммігрантів»³³).

Пандемія і війна створили величезні прогалини у рівні освіти, які дистанційним навчанням неможливо компенсувати, відтак – усунення накопичених прогалин має стати пріоритетом у відновленні України, щоб середня освіта змогла стати міцною основою для подальшого прагнення до сучасних знань і практик, що зможе забезпечити молодим українцям гідну персональну конкурентоспроможність на вітчизняних і закордонних ринках праці. Враховуючи географію сучасних міграційних потоків, в Україну приплив робочої сили можна очікувати передусім з азійських країн. Відповідно, треба бути готовими до відповідних соціокультурних та соціально-психологічних викликів, які, як свідчить досвід інших країн, мають значний конфліктний потенціал, нівелюючи таким чином позитивний економічний ефект³⁴.

ВИСНОВКИ

Повномасштабне військове вторгнення посилило рівень загроз, на часі питання як фізичного виживання усіх учасників освітнього процесу, так і збереження та відтворення людського потенціалу України, можливості продовжувати навчання. Разом з тим, майбутнє відновлення і розвиток України, її конкурентні позиції в світі залежать від того, наскільки буде збережений освітньо-науковий потенціал нації, забезпечена безперервність і якість освіти та наукових досліджень³⁵.

Український філософ, автор роботи «Академічна мобільність: відповідь на виклики глобалізації», Денис Свириденко висловив таку думку: «Справжня академічна мобільність, на нашу думку, *не носить на меті здійснення подальшої еміграції*, а слугує можливістю для людини *розширити свій світогляд* та знання з метою їхнього подальшого використання у предметній галузі у своїй країні. Можна їхати за кордон вчитися з метою залишитись там і заробляти більше грошей, а можна, здобувши освіту за кордоном, повернутися і

³³ Brexit and the future of immigration in the UK and EU. <https://www.fiancierworldwide.com/brexit-and-the-future-of-immigration-in-the-uk-and-eu/#.W-vhiPkzaHs>

³⁴ Міграційні прояви та впливи – уроки для України. Аналітична доповідь. Травень 2023 р <https://razumkov.org.ua/images/2023/05/09/2023-MATRA-I-KVARTAL-5.pdf>

³⁵ Небрат В. В., Курбет О. П., Боднарчук Т. Л. Освітня мобільність в умовах війни: ризики втрати людського потенціалу України. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-29>, <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/719bd767-9abc-41a3-b9f5-2d5a2fc86f52/content>

прикласти всі свої сили для розбудови рідної держави. Тут усе залежить від рівня рефлексії ситуації... В контексті вищесказаного, академічна мобільність у її «справжньому» розумінні, *не повинна бути засобом вирішення насущних задач або утилітарних проєктів, набуваючи форми міграції*, а бути засобом реалізації етапу життєвого проєкту, в якому особистість керується бажанням оновити свій евристичний потенціал та повернутись в свою країну для його актуалізації. Справа не в тому що ми робимо в житті, а в тому, як ми сприймаємо власний життєвий проєкт, які цілі ставимо і які засоби обираємо для досягнення цих цілей. Можна бути продавцем, таксистом і бути гідною людиною, патріотом, а можна бути урядовцем чи бізнесменом, який не вірить в свою країну і не пов'язує з нею ані свого майбутнього, ані майбутнього своїх нащадків³⁶. Ми приєднуємось до цієї ідеї, бо вона має актуальність навіть у сьогодні.

АНОТАЦІЯ

Пандемія і війна створили величезні прогалини у секторі освіти, які дистанційним навчанням неможливо компенсувати, тож усунення накопичених прогалин має стати пріоритетом у відновленні України, щоб освіта змогла стати міцною основою для подальшого прагнення до сучасних знань і практик, що зможе забезпечити молодим українцям гідну персональну конкурентоспроможність. У дослідженні приділено увагу то таких аспектів міграційних реалій як, міжнародне співробітництво та академічна мобільність.

Поняття академічної мобільності та міграції є складовими ширших міграційних проблем, які насамперед стосуються «відтоку мізків» (“brain drain”). Мобільність є сучасною міждисциплінарною парадигмою в соціальних і гуманітарних науках, яка досліджує переміщення людей.

«Справжня» академічна мобільність, на нашу думку, не носить на меті здійснення подальшої еміграції, а слугує можливістю для людини розширити свій світогляд та знання з метою їхнього подальшого використання у предметній галузі у своїй країні. Академічна мобільність у її «справжньому» розумінні, не повинна бути засобом вирішення насущних задач або утилітарних проєктів, набуваючи форми міграції, а бути засобом реалізації етапу життєвого проєкту, в якому

³⁶ Свириденко Д.Б. Академічна мобільність: відповідь на виклики глобалізації: монографія / Д.Б. Свириденко. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. 279 с., С. 137, <https://fmon.npu.edu.ua/publikatsii-vykladachiv-institutu/svyrydenko-d-b-akademichna-mobilnistvidpovid-na-vyglyky-hlobalizatsii-monohrafiia-k-v-vo-npu-imeni-m-p-drahomanova-2014-279-s>

особистість керується бажанням оновити свій евристичний потенціал та повернутись в свою країну для його актуалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Sheller M. Mobility / Mimi Sheller // sociopedia.isa. 2011. 12 p. URL: <http://www.sagepub.net/isa/resources/pdf/Mobility.pdf>
2. Білокопитов В.В. Аналіз міграційних теорій і практик: у пошуках права на свободу. «Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії». № 47. 2023. С. 9–15. DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.47.1> URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/47_2023/1.pdf
3. Радіонова Н., Швидун Л. Освітня мобільність в екстремальних життєвих ситуаціях, *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2022.* Випуск 44. С. 116–122. DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.13>, http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/44_2022/14.pdf
4. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/opublikovano-strategiyu-rozvitku-vishoyi-osviti-v-ukrayini-na-2022-2032-roki>
5. Небрат В. В., Курбет О. П., Боднарчук Т. Л. Освітня мобільність в умовах війни: ризики втрати людського потенціалу України. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-29>, <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/719bd767-9abc-41a3-b9f5-2d5a2fc86f52/content>
6. Світящук І., Стадний Є. *Академічна міграція.* URL: https://cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/050/original/AcademicMigration_CSR.pdf?1404815631
7. Romer P. Endogeneous Technological Change. *The Journal of Political Economy.* Vol. 98, No. 5, Part 2. 1990. P. 71–102.
8. Williams B.R., *Science and Technology in Economic Growth.* London : McMillan Press Ltd, 1973. p. 41.
9. Цвид-Гром О.П., Міжнародна академічна мобільність в умовах війни, *Актуальні питання інтернаціоналізації вищої освіти в Україні: лінгвістичний, правовий та психолого-педагогічний аспекти:* матеріали IV Міжнародної науковопрактичної онлайн-конференції (Біла Церква, 23–24 березня 2023 р.). Біла Церква : БНАУ, 2023. 176 с. https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/8651/1/Mizhnarodna_akad.pdf
10. Підоричева, Ірина. «Євроінтеграція України у сфері досліджень та інновацій: стан, виклики, заходи прискорення». *Журнал європейської економіки*, вип. 20, вип. 4, Червень 2022. С. 710–31, <http://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1570>.

11. Освіта і наука України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник. Київ, 2023. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2023/22.08.2023/Inform-analytic.zbirn-Osvita.v.umovah.voyennogo.stanu-vykl.rozv.povoyen.perspekt.22.08.2023.pdf>

12. Свириденко Д.Б. Академічна мобільність: відповідь на виклики глобалізації: монографія / Д.Б. Свириденко. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. 279 с. С. 137. <https://fmon.npu.edu.ua/publikatsii-vykladachiv-institutu/svyrydenko-d-b-akademichna-mobilnistvidpovid-na-vykylyky-hlobalizatsii-monohrafiia-k-v-vo-npu-imeni-m-p-drahomanova-2014-279-s>

13. Bolonskyi protses, navchalna mobilnist i osvitnia mihratsiia. URL: http://biznespro.ua/print_full.php?id=1045.

14. Освітня міграція в Україні Лариса Беззубко; Крістіна Топчій, *Галицький економічний вісник*. No 4 (65). 2020 https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.04

15. Summaries of EU Legislation: Return Fund (2008-13). URL: http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/free_movement_of_persons_asylum_immigration/114570_en.htm

16. Brain drain and the politics of immigration, By Nathalie Baptiste, February 25, 2014. URL: <https://fpif.org/brain-drain-politics-immigration/>

17. Україна в Програмі ЄС Еразмус+ 2014–2020 рр. URL: <https://erasmusplus.org.ua/erasmus/novyny-i-baza-proektiv.html>

18. Антонюк, Валентина. «Інтеграція вищої освіти України в європейський освітній простір для розвитку людського капіталу». *Журнал європейської економіки*, вип. 20, вип. 3, Грудень 2021. С. 573–95, <http://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1554>

19. Міграційні прояви та впливи – уроки для України, Аналітична доповідь Травень 2023 р. <https://razumkov.org.ua/images/2023/05/09/2023-MATRA-I-KVARTAL-5.pdf>

20. У КНУ обговорили перспективи української вищої освіти у воєнний та повоєнний періоди (2023) https://knu.ua/news/12614?fbclid=IwAR3cS_vQGUY1PLrTWQuVIACSzhsYTr4blXzShM5yjFFcf—DCIjNvJB0ZTY

21. Президент НАНУ Анатолій Загородній: Якщо не припинити відтік мізків, наука в Україні помре ще до середини XXI століття, 21 грудня 2020 року. <https://nubip.edu.ua/node/85164>

22. Is migration good for the economy? <https://www.oecd.org/migration/OECD%20Migration%20Policy%20Debates%20Numero%202.pdf>

23. Brexit and the future of immigration in the UK and EU.
<https://www.financierworldwide.com/brexit-and-the-future-of-immigration-in-the-uk-and-eu/#.W-vhiPkzaHs>

Information about the authors:

Bilokoytov Volodymyr Victorovych,

Postgraduate student of the Department of Philosophy,
Public Administration and Social Work,
Zaporizhzhya National University
66, Zhukovsky Str., Zaporizhzhya, 69600, Ukraine

Bilokopytova Nina Ivanivna,

Candidate of Philosophical Sciences,
Freelance researcher
Istanbul, Türkiye